

บทที่ 1

บทนำ

หลักการและเหตุผล

การศึกษาเรื่องหมอลำก็ด้วยเหตุผล 2 ประการคือ

1. เหตุผลในด้านการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์
2. เหตุผลในด้านความสนใจในเรื่องที่ศึกษา

เหตุผลในด้านการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์

การศึกษาในประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์เริ่มหันมาสนใจประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นมากขึ้น แต่ปัญหาของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็คือ การขาดหลักฐานที่เพียงพอในการศึกษา หรือแม้จะมีหลักฐาน ก็เป็นหลักฐานที่ไม่ต่อเนื่องพอที่จะตีความถึงสภาพของท้องถิ่นที่เกิดขึ้นได้ ในขณะเดียวกันหลักฐานที่มีอยู่ส่วนมากก็คือ หลักฐานที่เขียนโดยคนต่างถิ่น ซึ่งก็คือผู้เข้ามาปกครอง โดยเขียนในรูปของบันทึกการเดินทางหรือหนังสือของทางราชการ เช่น ใบบอก หลักฐานเหล่านี้ยังทำให้เราตีความถึงสภาพของท้องถิ่นที่แท้จริงได้ยากอยู่นั่นเอง

การเลือกเอาหมอลำขึ้นมาศึกษา เนื่องจากสามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้ ด้วยเหตุผลที่หมอลำมีการแสดงต่อเนื่องยาวนานนับศตวรรษ มีการถ่ายทอดทางภูมิปัญญาสืบเนื่องกันโดยลำนำหมอลำซึ่งก็คือวัดและหมอลำที่มีชื่อเสียง จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอยู่ตลอดเวลาอันยาวนาน แม้ในปัจจุบันความสืบเนื่องดังกล่าวก็ยังคงดำเนินอยู่ หลักฐานที่ได้จากหมอลำจึงเป็นหลักฐานที่มีความต่อเนื่องกันตลอด สามารถสืบหาหลักฐานจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นได้อย่างไม่ยากเย็นนัก

กล่าวได้ว่า การเรียนรู้และการแสดงของหมอลำเป็นการสืบทอดทางภูมิปัญญาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง การสืบทอดดังกล่าวไม่ได้มีผู้สืบทอดเพียงแต่คนเดียว หรือสองสามคน แต่มีผู้สืบทอดเป็นจำนวนมากนับสิบคนนับร้อยคน เนื่องมาจากการแสดงหมอลำได้รับความนิยมจากคนในท้องถิ่นอย่างมาก ผู้คนที่เข้าสู่ศิลปะการแสดงแขนงนี้จึงมีเป็นจำนวนมากตามไปด้วย ซึ่งจะสะดวกต่อการแสวงหาหลักฐานและสามารถแสวงหาหลักฐานได้อย่างหลากหลาย

นอกจากนี้ หมอลำเกิดจากการสร้างและเสพโดยผู้คนในท้องถิ่น ด้วยเหตุผลที่ว่าหมอลำเป็นการแสดงที่มีความจำเป็นในการใช้ภาษาถิ่น คือภาษาไทยอีสาน ซึ่งก็มีความแตกต่างกันไปตามสำเนียงทางภาษาของท้องถิ่นแต่ละแห่ง มีท่วงทำนองवादหรือสังवादต่างกันออกไป การเลือก

หมอลำจึงเป็นการเลือกเอาหลักฐานของกลุ่มชนกลุ่มหนึ่ง ในท้องถิ่นมาศึกษาถึงท้องถิ่นนั้น ย่อมสามารถเข้าถึงความเป็นจริงได้ใกล้เคียงเหตุการณ์จริงมากที่สุด เพราะผู้คนเหล่านี้ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น

ในตัวของการแสดงหมอลำ ก็มีเนื้อหาที่แสดงถึงวัฒนธรรม วิถีชีวิต ทักษะคติ ในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม จนมีผู้กล่าวว่าหมอลำทำหน้าที่สืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นคู่กับวัด โดยวัดทำหน้าที่ในช่วงฤดูกาลเข้าพรรษาซึ่งถือว่าวัดสืบทอดโลกทางธรรม ฤดูกาลของหมอลำคือนอกฤดูกาลเข้าพรรษา หมอลำจะแสดงเนื้อหาทั้งทางโลกและทางธรรม¹ ด้วยเหตุผลดังกล่าวหมอลำจึงเป็นตัวแทนของกลุ่มชนในท้องถิ่น ที่สามารถแสดงภาพให้เห็นวัฒนธรรม วิถีชีวิต ทักษะคติ ของคนในท้องถิ่น ดังนั้นการปรับเปลี่ยนและพัฒนาการของหมอลำย่อมต้องมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของสังคม วัฒนธรรม ของคนในท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด

เหตุผลความสนใจในเรื่องที่ศึกษา

ผู้ศึกษาอยู่ในสังคมที่เสพหมอลำ ได้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของหมอลำในหลายด้าน ยุคการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของหมอลำที่เด่นชัดก็อยู่ในช่วงอายุของผู้ศึกษา ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมก็มีให้เห็นอย่างเด่นชัดในช่วงนี้ จากที่เคยเคยอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ไปสู่เศรษฐกิจแบบเงินตรา จากสังคมชนบทที่ใช้ระบบญาติ และการผูกเสี่ยวมีความเคารพในขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมท้องถิ่น ไปสู่สังคมที่มีลักษณะของสังคมเมืองที่ใช้การวัดคุณค่าสิ่งต่าง ๆ ด้วยเงิน อยู่แบบตัวใครตัวมัน

ลักษณะดังกล่าวทำให้ผู้ศึกษาารู้สึกว่า การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของหมอลำน่าจะสะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นได้ในบางส่วน เพราะหมอลำก็คือคนที่อยู่ในสังคมนั่นเอง

ในขณะเดียวกัน แม้สังคมจะเปลี่ยนไปอย่างไรก็ตาม แต่ความนิยมหมอลำก็ยังมีอยู่อย่างกว้างขวางในหมู่ผู้เสพ ขึ้นอยู่กับแต่ละช่วงเวลาเท่านั้นว่าจะนิยมหมอลำประเภทใด ซึ่งในตัวของหมอลำเองก็สามารถปรับตัวให้ตอบสนองตลาดได้อย่างไม่ขัดเขินนัก แต่มีปัญหามาสนใจตามมาว่า การปรับตัวและพัฒนาการที่มีลักษณะความเป็นภาคกลางและความเป็นตะวันตก เหล่านี้ใช่ว่าเนื้อหาของหมอลำหรือไม่ หรือเป็นเพียงดนตรีอีสานผสมกับดนตรีฝรั่งประกอบกับเพลงลูกทุ่งของภาคกลาง แต่เรียกชื่อว่า หมอลำเท่านั้น

¹ สัมภาษณ์หมอลำ ทองมาก จันทะลือ (หมอลำอุทา) อายุ 74 ปี อ.วารินชำราบ จ.

ในปัจจุบันยังไม่มีการศึกษาใดที่สามารถให้คำตอบที่ชัดเจน ในกระบวนการความเชื่อมโยงและคลี่คลายการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาการของหมอลำที่สัมพันธ์กับบริบทท้องถิ่น แม้จะมีงานศึกษาเกี่ยวกับหมอลำในหลายเรื่อง แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง เช่น งานของจารุวรรณ ธรรมวัตร เรื่อง รายงานการวิจัยบทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ² และเรื่องปัญหาหมอลำเอก : ความรุ่งโรจน์ของอดีตกับปัญหาของหมอลำในปัจจุบัน³ เป็นต้น

การศึกษาเรื่องหมอลำโดยจับประเด็นการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาการของหมอลำเป็นหลัก จำเป็นต้องอาศัยทักษะของวิชาอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งจะเปิดทางให้ใช้หลักสหวิทยาการในการศึกษา เพื่อจะสามารถนำหลักวิชาสาขาต่าง ๆ เข้าไปเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เช่น ภาษาศาสตร์ ดนตรี ศิลปกรรม มานุษยวิทยา สังคมวิทยา ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ ความเชื่อมโยงระหว่างหมอลำกับบริบท ระหว่างบริบททางเศรษฐกิจกับสังคมที่มีลักษณะเป็นกระบวนการต่อเนื่องกัน ทำให้เข้าใจพัฒนาการหรือการปรับเปลี่ยนของหมอลำได้อย่างชัดเจน และถูกต้องแม่นยำ

ในการศึกษากระบวนการของความสัมพันธ์ เชื่อมโยงการปรับเปลี่ยนและการพัฒนาการของหมอลำ ได้ตั้งคำถามหลักไว้ 3 ประเด็นคือ

- 1) ในแต่ละยุคหมอลำมีรูปแบบใด
- 2) เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมอลำมีการปรับเปลี่ยน และพัฒนาตัวเองอย่างไร
- 3) การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของหมอลำเหล่านั้น มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องหรือเชื่อมโยงกันอย่างไร และสัมพันธ์กับปัจจัยใดบ้าง

²จารุวรรณ ธรรมวัตร รายงานการวิจัยบทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2528.

³จารุวรรณ ธรรมวัตร ภูมิปัญญาหมอลำเอก : ความรุ่งโรจน์ของอดีตกับปัญหาของหมอลำในปัจจุบัน รายงานการวิจัยตามโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสารคาม, 2540.

สมมุติฐาน

ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ปีพ.ศ.2480 จนมาถึงปัจจุบันหมอลำมีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาการแสดงอย่างมากมาย โดยมีพัฒนาการของการแสดงที่ต่อเนื่องกัน เป็นการแสดงหมอลำในรูปแบบที่หลากหลายประเภทจากการแสดงที่ใช้คนเพียงคนเดียวไปสู่ 2-3 คน จนเป็นสิบคนในปัจจุบัน จากรูปแบบการแสดงที่ง่าย ๆ ทั้งดนตรี การร้อง การเต้น การฟ้อน ที่เลียนแบบท่าทางลีลาของสัตว์ ธรรมชาติ และวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ไปสู่ดนตรี การร้อง การเต้น การฟ้อน ที่เป็นรูปแบบของภาคกลางและรูปแบบของตะวันตกในที่สุด จากการศึกษาเรื่องการพัฒนาการของหมอลำ ผู้วิจัยได้ตั้งสมมุติฐานการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

1. พัฒนาการของหมอลำมีแนวโน้มเข้าไปสู่การแสดงแบบตะวันตกซึ่งมีการปรับเปลี่ยนเหล่านั้น หมอลำต้องทำเพื่อความอยู่รอด และเพื่อตอบสนองรสนิยมของคนดูที่เปลี่ยนไปตามสภาพของสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไปเป็นแบบตะวันตกมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันหมอลำบางส่วนที่ยังคงพยายามรักษาเอกลักษณ์ของศิลปะการแสดงท้องถิ่นไว้ ทำให้ศิลปะการแสดงหมอลำแบบท้องถิ่นยังคงดำรงอยู่
2. การจัดองค์กรภายในของหมอลำ ทั้งในเรื่องความสัมพันธ์ของคนในองค์กร การจัดสรรแบ่งปันรายได้ หน้าที่และบทบาทของคนในองค์กร น่าจะสัมพันธ์กับระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมท้องถิ่น
3. ความสัมพันธ์ของหมอลำกับองค์กรภายนอกทั้งองค์กรเอกชนและรัฐบาล องค์กรเอกชน เช่น สำนักงานหมอลำต่างคณะที่เป็นเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนงานและบุคลากรซึ่งกันและกัน องค์กรของรัฐบาลที่ใช้หมอลำเป็นสื่อประชาสัมพันธ์ เช่นกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับคนดู น่าจะแสดงออกถึงบทบาทหน้าที่และสถานภาพของหมอลำในสังคมได้
4. การที่หมอลำสามารถปรับเปลี่ยนและพัฒนาการแสดงได้หลากหลายรูปแบบ สามารถนำรูปแบบการแสดงของศิลปะการแสดงอื่นเข้ามาผสมผสานได้อย่างลงตัว ส่วนหนึ่งเนื่องจากลักษณะการถ่ายทอดทางภูมิปัญญาที่เปิดกว้างในเรื่องการรับศิษย์ และการแสวงหาความรู้ พิธีการไหว้ครูที่ยึดหยุ่น

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

การสำรวจเอกสารแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องหมอลำ
2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเมืองอุบลราชธานี

1. เอกสารที่เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องหมอลำ

การศึกษาหมอลำที่ผ่านมาไม่มีงานศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน แต่ก็ยังมีงานศึกษาที่เกี่ยวกับหมอลำในสาขาวิชาอื่น ๆ โดยเฉพาะงานวิจัยของจารุวรรณ ธรรมวัตร และวิทยานิพนธ์ของนักศึกษามหาวิทยาลัยสารคาม ซึ่งจะแบ่งตามลักษณะการศึกษาไว้ดังนี้

- 1) การศึกษาหมอลำโดยให้ความสนใจประวัติของหมอลำที่ประสบความสำเร็จ และมีชื่อเสียง ซึ่งจะทำให้ความสนใจศึกษาหมอลำเฉพาะบุคคลที่มีชื่อเสียง มีลักษณะการศึกษาในแนวของการเล่าประวัติตั้งแต่ในวัยเด็กจนไปถึงการเข้าสู่การเป็นหมอลำและควมมีชื่อเสียง หนังสือเหล่านี้รวบรวมกลอนลำของหมอลำแต่ละคนไว้เป็นจำนวนมาก เช่น ชีวิตและผลงานของหมอลำทองมาก จันทะลือ (หมอลำอุทา)⁴ กลอนลำของหมอลำสุทธิพงษ์ สะท้อนอาจ⁵ กลอนลำของหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง⁶ ประวัติและผลงานของหมอลำบุญชื่น บุญศรี⁷ และงานประวัติหมอลำ และรวบรวมผลงานของหมอลำหลาย ๆ คนไว้ด้วยกัน เช่น กลอนลำ : ภูมิปัญญาของอีสาน⁸ ภูมิปัญญาหมอลำเอก : ความรุ่งโรจน์ของอดีตกับปัญหาของหมอลำในปัจจุบัน⁹
- 2) การศึกษาภาพสะท้อนของสังคมวัฒนธรรม และการเมืองผ่านกลอนลำ โดยการรวบรวมกลอนลำของหมอลำมามองภาพสะท้อนในด้านต่าง ๆ แต่เป็นภาพสะท้อนในแง่หนึ่ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหว ซึ่งแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงและคลี่คลายของ

⁴ บัณฑิตวงศ์ ทองกลม ชีวิตและผลงานของหมอลำทองมาก จันทะลือ (หมอลำอุทา) ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, มหาสารคาม, 2539.

⁵ คงฤทธิ์ แข็งแรง กลอนลำของหมอลำสุทธิพงษ์ สะท้อนอาจ ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, มหาสารคาม, 2538.

⁶ พรฤดี มีชัย กลอนลำของหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, มหาสารคาม

⁷ สุนทร ทองเปาว์ ประวัติและผลงานของหมอลำบุญชื่น บุญศรี ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, มหาสารคาม, 2537

⁸ ไพบุลย์ แสงเงิน กลอนลำภูมิปัญญาของอีสาน กรุงเทพฯ : โอ เอส พรีนติ้ง เฮ้าส์, 2534.

⁹ จารุวรรณ ธรรมวัตร ภูมิปัญญาหมอลำเอก : ความรุ่งโรจน์ของอดีตกับปัญหาของหมอลำในปัจจุบัน รายงานการวิจัยตามโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสารคาม, 2540.

ภาพสะท้อนเหล่านั้น เช่น ภาพสะท้อนสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา¹⁰ บทบาทของหมอลำกลอนในด้านการเมือง¹¹ วิถีชีวิตของชาวอีสานจากกลอนลำทางยาวของลำกลอน¹²

- 3) การศึกษาหมอลำโดยการศึกษาในลักษณะเฉพาะเรื่องเป็นงานศึกษาที่ศึกษาเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น การศึกษาแยกย่อยเป็นหมอลำประเภทต่าง ๆ อย่างเรื่องหมอลำชิง¹³ ลำชิง : ลำกลอนแนวใหม่ของอีสาน¹⁴ กล่าวถึงลำชิงในลักษณะทั่ว ๆ ไป เช่น การเกิดดนตรี รูปแบบการแสดง เป็นต้น การศึกษาในลักษณะที่กล่าวถึงบทบาท และหน้าที่ของหมอลำ เช่น รายงานวิจัยบทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ¹⁵ นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาที่เกี่ยวกับท่าฟ้อนของหมอลำ เรื่องท่าฟ้อนของหมอลำกลอนวาดอุบลราชธานี¹⁶ งานศึกษาถึงเครื่องแต่งกายของหมอลำ เรื่อง เครื่อง แต่งกายหมอลำเพลิน¹⁷

¹⁰ โอสถ บุตรमारศรี ภาพสะท้อนของสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, มหาสารคาม, 2538

¹¹ เสี่ยม บึงไธย์ บทบาทของหมอลำกลอนในด้านการเมือง ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, มหาสารคาม, 2533.

¹² เขวภา คำเนตร วิถีชีวิตของชาวอีสานจากกลอนลำทางยาวของลำกลอน ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ, มหาสารคาม, 2536.

¹³ อนันท์ บุญศรี หมอลำชิง มติชนรายวัน 26 กุมภาพันธ์ 2540.

¹⁴ นนทร์วิ ขันผง ลำชิง:ลำกลอนแนวใหม่ของอีสาน ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2537.

¹⁵ จารุวรรณ ธรรมวัตร รายงานการวิจัยเรื่องบทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ : มหาสารคาม สถาบันวิจัยศิลปะ และวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, มหาสารคาม, 2538.

¹⁶ พิมพ์ทอง ภูโสภ ท่าฟ้อนของหมอลำกลอนวาดอุบลราชธานี ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,มหาสารคาม, 2523.

¹⁷ อุบล นกคารา เครื่องแต่งกายหมอลำเพลิน ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรี-นครินทรวิโรฒ,มหาสารคาม, 2538.

และบทบาทของสำนักงานหมอลำในอำเภอเมือง จังหวัด ขอนแก่น¹⁸ ที่มีหน้าที่เหมือนการเป็นนายหน้าติดต่อระหว่างหมอลำกับผู้ดูหนัง

2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเมืองอุบลราชธานี

งานเขียนเกี่ยวกับเมืองอุบลราชธานี คืองานที่อยู่ในหนังสือประวัติศาสตร์อีสาน¹⁹ ของเดิม วิชาคณกิจ ที่กล่าวถึงประวัติการสร้างบ้านแปงเมืองของคนในภาคอีสาน เดิมได้เขียนการสร้างบ้านแปงเมืองของอุบลราชธานีไว้ในส่วนหนึ่งของงานเขียนด้วย งานเขียนของสถาบันการศึกษาท้องถิ่น เรื่อง อุบลราชธานี : อดีต ปัจจุบัน อนาคต²⁰ กล่าวถึงประวัติเมืองอุบลราชธานี ประเพณีวัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตของคนใน ท้องถิ่น เรื่อง ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดอุบลราชธานี²¹ กล่าวถึงประวัติ การปกครองและการตั้งเมือง อำเภอในจังหวัดอุบลราชธานี งานของไพฑูรย์ มีกุล เรื่อง การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436-2453²² ซึ่งกล่าวถึง การปกครองที่กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์มาเป็นผู้สำเร็จราชการมณฑลอีสาน งานของศรีศักร วัลลิโภดม เขียนถึงความเจริญของเมืองอุบลราชธานี ที่สะท้อนผ่านความเจริญศิลปกรรมทางพุทธศิลป์ พระพุทธรูปของฝ่านและผ้าเมืองอุบล ในเรื่องอุบลราชธานีกับความเป็นที่สุดแห่งวัฒนธรรมอีสาน ในหนังสือแอ่งอารยธรรมอีสาน²³ งานเขียนของธิดา สาระยา เขียนถึงเมืองอุบลราชธานีว่าเป็นที่ตั้งและแหล่งกำเนิดของอาณาจักรเจนละ เนื่องจากพบหลักฐานที่มีจำนวนมากและเก่าแก่ที่สุด

¹⁸ ชีระพงษ์ โสคาศรี บทบาทของสำนักงานหมอลำในอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
ปริญญาณิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,มหาสารคาม, 2537.

¹⁹ เดิม วิชาคณกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, 2530.

²⁰ ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูอุบลราชธานี อุบลราชธานี : อดีต ปัจจุบัน อนาคต เอกสาร
สัมมนาเนื่องในโอกาสครบ 200 ปี, 2536.

²¹ ระลึก ธานี ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค : จังหวัดอุบลราชธานี วิทยาการพิมพ์, 2527.

²² ไพฑูรย์ มีกุล การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ.2436-2453 เอกสารการนิเทศก์
การศึกษา ฉบับที่ 149 หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู

²³ ศรีศักร วัลลิโภดม แอ่งอารยธรรมอีสาน พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ : พิมพ์พรินติ้ง เซน
เตอร์ จำกัด, 2538.

ที่เกี่ยวกับอาณาจักรเจนละในอุบลราชธานี ในเรื่องอาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ²⁴

นอกจากนี้ยังมีตำนานและพงสาวดาร ที่มีเนื้อหาบางส่วนกล่าวถึงเมืองอุบลราชธานีในสมัยสร้างบ้านแปงเมือง คือ เรื่อง พงสาวดารเมืองนครจำปาศักดิ์²⁵ พงสาวดารอีสาน²⁶ และหนังสือตำนานวัดสุปัญาราม²⁷ เขียนถึงการสร้างวัดสุปัญาราม ซึ่งเป็นวัดธรรมยุติแห่งแรก และเป็นวัดที่เป็นหลักในการเผยแพร่นิกายธรรมยุติสู่วัดอื่นในอุบลราชธานีและภาคอีสาน นอกจากนี้ยังมีใบบอกของทางราชการที่ติดต่อกันระหว่างเมืองอุบลราชธานีกับกรุงเทพมหานคร

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของหมอลำ ตลอดจนความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ที่มีผลต่อการพัฒนาการของหมอลำ
2. เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความสัมพันธ์ภายในองค์กรของหมอลำและความสัมพันธ์ของหมอลำกับองค์กรภายนอก
3. เพื่อให้ทราบถึงสถานภาพและบทบาทของหมอลำ และการเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพของหมอลำในแต่ละช่วงเวลา

ประโยชน์ที่จะได้รับการศึกษา

1. การศึกษาหมอลำซึ่งเป็นศิลปะการแสดงของท้องถิ่น ทำให้เราได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับศิลปะการแสดงแขนงนี้ เพื่อจะได้ใช้ข้อมูลในการส่งเสริมอนุรักษ์ และปรับปรุงพัฒนาศิลปะแขนงนี้ให้ทรงคุณค่าและคงอยู่ตลอดไป

²⁴ ธิดา สาระยา อาณาจักรเจนละ:ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ 2535. เซนเตอร์ จำกัด, 2535.

²⁵ พงสาวดารนครจำปาศักดิ์ ประชุมพงสาวดารภาคที่ 70 กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2512.

²⁶ อมร วงศ์วิจิตร, หม่อม (มรว.ปฐม คณจร) พงสาวดารหัวเมืองอีสาน ประชุมพงสาวดาร ภาค 4, 2441

²⁷ มหาวิรวงศ์, สมเด็จพระ(ติสสมหาเถระ-ฮ้วน) ตำนานวัดสุปัญาราม หนังสือที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมา และฉลองพระอุโบสถวัดสุปัญาราม, 2474.

2. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตามสภาพหลักจากท้องถิ่น ทำให้สามารถมองภาพท้องถิ่นตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งจะสามารถนำข้อมูลเหล่านี้ไปเปรียบเทียบกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยใช้ข้อมูลของคนนอกท้องถิ่นได้
3. เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์ โดยผ่านศิลปะการแสดง พื้นบ้านอื่นๆ
4. การศึกษาทางประวัติศาสตร์ทำให้ได้ข้อมูลที่มีความชัดเจน มีความสัมพันธ์และกลไกของเหตุการณ์ ซึ่งจะช่วยให้เราอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจนและถูกต้อง

แผนดำเนินการและขอบเขตการวิจัย

การศึกษานี้จะทำการศึกษาหมอลำที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี และบางส่วนในจังหวัดอำนาจเจริญ ซึ่งเป็นจังหวัดที่แยกออกจากจังหวัดอุบลราชธานี

การศึกษาจะเลือกศึกษาหมอลำทุกประเภท ทั้งหมอลำกลอน หมอลำหมู่ หมอลำซิ่ง รวมทั้งมีการแบ่งช่วงอายุของหมอลำในแต่ละประเภท ดังต่อไปนี้คือ

- อายุตั้งแต่ 70 ปีขึ้นไป
- อายุระหว่าง 60 - 69 ปี
- อายุระหว่าง 50 - 59 ปี
- อายุระหว่าง 40 - 49 ปี
- อายุระหว่าง 30 - 39 ปี
- อายุต่ำกว่า 30 ปี

วิธีการศึกษาจะใช้วิธีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ โดยพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของหมอลำ ทั้งในรูปแบบการแสดงและความสัมพันธ์ของหมอลำประเภทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ทำการศึกษาทั้งสิ่งที่ป็นรูปธรรม และนามธรรม โดยมีหัวข้อหลักที่ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของหมอลำ ดังต่อไปนี้

1. การถ่ายทอดทางภูมิปัญญา ซึ่งจะพิจารณาจาก

- ผู้ที่เข้ามาเป็นหมอลำ
- ผู้ถ่ายทอดศิลปะการแสดง สถานที่เรียน วิธีการเล่าเรียน
- การแสวงหาความรู้เพิ่มเติม
- พิธีกรรมและความเชื่อของหมอลำ ตั้งแต่พิธีกรรม การรับศิษย์ การไหว้ครู ความเชื่อในเรื่องอ้อ (ครู) ความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์

2. ศิลปะการแสดงและเทคนิค

- ศิลปะการแสดงตั้งแต่เนื้อเรื่อง รูปแบบ ศิลปะการร้อง การดำ การพ้อง การแต่งกาย บทบาทการแสดง และเนื้อเรื่อง
- เทคนิคที่นำเข้าประกอบการแสดงคือ ฉาก แสง สี เสียง เวที คนตรี

3. การจัดการองค์กรภายในของหมอลำ พิจารณา

- การเริ่มจัดตั้งองค์กร (คณะ)
- การจัดการเรื่องราวได้ของคนในองค์กร
- ความสัมพันธ์ของคนภายในองค์กร

4. บทบาทและสถานภาพของหมอลำ พิจารณา

- ความสำคัญถึงบทบาทและหน้าที่ของหมอลำ
- ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับองค์กรภายนอก เช่น สำนักหมอลำ องค์กรของรัฐ และเอกชน
- ผู้ให้การอุดหนุน, คนดู

วิทยานิพนธ์แบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 ส่วน ดังนี้คือ

- ส่วนที่ 1 บทนำ กล่าวถึงหลักการ เหตุผลและทฤษฎี ที่นำมาใช้ในการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์
- ส่วนที่ 2 - กล่าวถึงต้นกำเนิดของหมอลำทั้งจากตำนาน คำบอกเล่า และบันทึกที่เกี่ยวกับหมอลำ
- กล่าวถึงสังคมวัฒนธรรมที่เป็นต้นกำเนิดของหมอลำ ผู้เสพหมอลำ
- ส่วนที่ 3 หมอลำยุคโบราณ (ก่อน พ.ศ.2480) หมอลำที่แสดงก็คือ หมอลำพื้น และหมอลำกลอน เนื้อหา คนตรี ผู้แสดง การร้อง การเต้น เป็นแบบพื้นเมือง เรียกได้ว่าเป็นหมอลำในรูปแบบอีสานแท้ๆ
- ส่วนที่ 4 หมอลำยุคปรับปรุงเปลี่ยนแปลง (ประมาณ พ.ศ. 2480 - 2512) หมอลำเริ่มนำเอาศิลปะการแสดงพื้นเมืองของภาคอื่นมาผสมผสาน เช่น หมอลำหมู่ ซึ่งดัดแปลงมาจากการแสดงลิเก มีการนำเอาเพลงลูกทุ่ง และคนตรีลูกทุ่งเข้ามาผสมผสานเป็นหมอลำพลิน นอกจากนั้นก็ยังมียุคนี้รูปแบบเวทีการแสดง มีลักษณะที่เรียกว่า “ฮ่าน” เทคโนโลยี

เช่น แสง สี เสียง ยังไม่ได้นำมาประกอบการแสดง ในยุคนี้
หมอลำกลอนยังมีการแสดงแต่หมอลำพื้น เมื่อมีหมอลำหนุ่มเกิดขึ้นมา
ก็เริ่มเสื่อมสูญไปจนเลิกการแสดงไปในที่สุด

ส่วนที่ 5 หมอลำยุคใหม่ (พ.ศ. 2512-2532) กล่าวถึงหมอลำในยุคใหม่ ซึ่งผ่าน
การผสมผสานจากวัฒนธรรมที่หลากหลาย ทั้งวัฒนธรรมการแสดง
จากลิเก วงดนตรีลูกทุ่ง และเรืมนำดนตรีสากล มา แสง สี เสียง
เข้ามาแสดงในหมอลำหนุ่ม การร้อง การเต้น ประกอบการแสดงเป็นรูป
แบบสากล หมอลำที่แสดงในช่วงนี้คือหมอลำกลอน ซึ่งยังยึดรูปแบบ
การแสดงแบบเดิม หมอลำหนุ่มซึ่งมีทั้งหมอลำเรื่องต่อกลอน และ
หมอลำเพลิน

ส่วนที่ 6 หมอลำในยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2532-ปัจจุบัน) กล่าวถึงหมอลำในรูปแบบที่ผ่าน
การผสมผสานจนมีลักษณะการแสดงคล้ายกับวงดนตรีลูกทุ่ง มีการดำเนิน
ธุรกิจหมอลำแบบครบวงจร เป็นลักษณะของหมอลำ สัมฤทธิ์รูป ซึ่งเมื่อเจ้า
ภาพจ้างไปแล้วหมอลำจะจัดการเองทุกอย่าง ทั้งเวที แสง สี เสียง ใน
ช่วงนี้ได้กำเนิดหมอลำชนิดใหม่ขึ้นคือ หมอลำกลอนซิ่ง หรือหมอลำซิ่ง ซึ่ง
เป็นผลจากการปรับตัวของ หมอลำกลอน

ส่วนที่ 7 บทสรุป
สรุปถึงความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของหมอลำทั้งหมด

การศึกษาจากจุดดังกล่าว จะทำให้สามารถอธิบายเชื่อมโยงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนและ
พัฒนาการของหมอลำในช่วงเวลาที่ต่างกันได้

การศึกษาจะศึกษาทั้งจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหมอลำ และประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี
การสังเกตจากการมีส่วนร่วมในการชมการแสดง ข้อมูลหลักมาจากข้อมูลภาคสนามคือการ
สัมภาษณ์

ระยะเวลาในการศึกษาจะเน้นศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2480-2541

สถานที่ที่ใช้ศึกษา

การศึกษานี้จะทำการศึกษาหมอลำ ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี ใน เขตอำเภอ
เมืองวารินชำราบ อำเภอม่วงสามสิบ อำเภอกุดข้าวปุ้น อำเภอตระการพืชผล และหมอลำบางส่วนใน
จังหวัดอำนาจเจริญ ในเขตอำเภอเมืองและอำเภอลืออำนาจ

การเลือกศึกษาหมอลำในจังหวัดอุบลราชธานี ก็ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

1. หมอลำเมืองอุบลราชธานี เป็นवादหรือสังวาดลำ (ทำนองจังหวัดการลำ) ที่มีลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งนิยมลำกันในจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ ยโสธร ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ และสุรินทร์
2. อุบลราชธานีเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปว่า เป็นเมืองหมอลำเนื่องมาจากเป็นเมืองที่มีหมอลำเป็นจำนวนมาก หมอลำแต่ละคนก็มีชื่อเสียงโด่งดังสืบทอดกันยาวนาน จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง
3. สะดวกต่อการทำการศึกษา เนื่องจากผู้ศึกษามีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี จึงเข้าใจถึงภาษาท้องถิ่นและมีความคุ้นเคยกับสภาพท้องถิ่น ตลอดจนรู้ทางในการเข้าไปเก็บข้อมูลในภาคสนาม